

Зазимко О. В., Шиловська О. М. Становлення ідентичності підлітків та молоді в період війни. *Українська психологія. XXI століття. Початок. (Дні української психології в Берліні)* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 27-28 квітня 2023 року: Зб. матеріалів // За ред. В.Г. Панка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. С. 161-166. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735227/> (дата звернення: 17.06.2023) (0,33 д.а.)

Зазимко О.В. кандидат психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України
zazimko_ua@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0422-3669

Шиловська О.М. кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України
elenashilovska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7256-9365

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ В ПЕРІОД ВІЙНИ

Непростий життєвий досвід, який тривалий час супроводжується постійними стресовими ситуаціями, ставить перед психологами країни нові виклики. Криза, яку переживає особистість під час війни, може провокувати появу тривалого стану невизначеності стосовно навіть найближчого майбутнього. Звичний образ життя втрачає актуальність, досвід, який мала людина до війни вже не є надійною опорою. В життєвій історії жодного українця не було досвіду таких катастрофічних потрясінь, які він переживає вже більше року.

В нашому дослідженні ми спробуємо порівняти динаміку розвитку ідентичності особистості в юнаків та підлітків. В довоєнних дослідженнях ми виокремлювали означену категорію як таку, що впливає на розвиток особистості та процес самопроекування.

На думку М.Ш. Магомед-Емінов, важливе значення у виживанні людини як особистості має так звана «мотивація на самозбереження». Автор чітко поділяє самозбереження індивіда (біологія) і самозбереження особистості: «самозбереження ... є "самозбереження", збереження самого себе, своєї ідентичності» [2].

Самовизначення особистості забезпечує прийняття нею активної позиції щодо свого життя. Трактуючи «самовизначення», М.Р. Гінзбург пов'язує його з цінностями, з потребою формування смислової системи, в якій центральне місце займає проблема сенсу життя, з орієнтацією на майбутнє [1, с. 24]. На даний час, **161** на наш погляд, орієнтація на майбутнє, як для підлітків, так і для юнаків, може суттєво ускладнюватися саме невизначеністю, яка пов'язана з останніми подіями в нашій країні. Хоча вирішення проблеми сенсу життя та

орієнтованість на майбутнє є ключовими чинниками у розвитку старших підлітків та юнацтва.

В юнацькому віці проблема самовизначення є вузловою проблемою розвитку особистості. У цілому самовизначення характеризує входження людини у певні соціальні структури і сфери життя з використанням її здатності самодетермінуватися, тобто відчувати і реалізувати у своїй поведінці свободу вибору, не дивлячись на об'єктивні обмежувальні чинники середовища чи впливу неусвідомлюваних особистих явищ. У зарубіжній психології термін «самовизначення» є не дуже популярним. Більш розповсюдженим та близькими до «самовизначення» є термін «ідентичність». Ідентичність, можна розглядати як наслідок процесу самовизначення.

Е. Еріксон визначає ідентичність як тотожність самому собі (незмінність особистості у просторі) і цілісність (послідовність у часі). Пошук ідентичності (процес самовизначення) не може здійснюватися лише за допомогою «занурення» углиб самого себе. Поряд із власною ідентичністю особистість формує групову ідентичність, сприймаючи і порівнюючи себе із значущими іншими [5].

Ключову роль в процесі становлення ідентичності Еріксон відводив підлітковому віку. В даний віковий період якісні зміни виявляються найбільш швидко, внаслідок чого відбувається часткове руйнування наявної з дитинства ідентичності і настання періоду, який можна назвати кризовим. На даному етапі цей нормативний кризовий період підліткового віку поглиблюється наявністю ще однієї кризи і, можливо, переживанням травми війни.

Досліджуючи особливості розвитку ідентичності в юнацькому та підлітковому віці ми використовували методика М.Куна і Т. Макпартленла «Хто Я?». [3] Результати, отримані в довоєнний період, подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця особливостей прояву ідентичності підлітків різних вікових категорій (довоєнний період)

№ п/п	Досліджувані показники	Підлітки 11-12 р.(%)	Підлітки 13-14 р.(%)	Підлітки 15-16 р.(%)	Юнаки
Показники рівня самооцінки ідентичності					
1	Адекватна самооцінка ідентичності	38	21	41	59

2	Неадекватна самооцінка ідентичності	62	79	59	41
Показники характеристик ідентичності					
3	Соціальне «Я»	54	45	34	41
4	Комунікативне «Я»	44	56	48	49
5	Матеріальне «Я»	24	16	25	31
6	Фізичне «Я»	56	54	43	45
7	Діяльне «Я»	34	38	42	44
8	Перспективне «Я»	19	24	39	44
9	Рефлексивне «Я»	21	35	41	47
Динаміка зростання та зміни образу «Я»					
10	Динаміка зростання	11	16	23	32
11	Динаміка зміни	23	25	28	36
Динаміка життя (перспектива)					
12	Позитивна динаміка	23	28	37	41
13	Невизначена динаміка	57	46	38	35

162

Результати, отримані в процесі дослідження свідчать, що розвиток ідентичності підлітків на різних вікових етапах та осіб юнацького віку суттєво відрізняється. Хоча варто зауважити, що різниця між старшими підлітками та юнаками не є занадто суттєвою. Зокрема, значна частина досліджуваних 11 – 12 років проявляють неадекватну самооцінку ідентичності. Значна частина підлітків даного віку мають невизначену життєву перспективу. Серед характеристик ідентичності дана вікова категорія виокремлює соціальне, комунікативне та фізичне «Я».

Ми припускаємо, що відносно даного вікового періоду неможливо говорити про особистісний розвиток як усвідомлений процес. Радше за все, як і у молодшому шкільному віці, на даному етапі розвитку дитини доцільно звертати увагу на передумови особистісного розвитку, однією з яких є початок формування ідентичності. Лише невелика частина досліджуваних акцентує увагу на динаміці зростання образу «Я». Звернемо також увагу на те, що у дітей даного віку досить велика невизначеність в життєвій перспективі, менше чверті досліджуваних вбачають позитивну динаміку у життєвій перспективі.

На відміну від попередньої групи досліджуваних, у підлітків 13 – 14 років в показниках рівня самооцінки ідентичності спостерігається зниження адекватної самооцінки на тлі зростання її неадекватності. Це явище, радше за все, пов'язане із загостренням кризи підліткового віку. Серед характеристик ідентичності в підлітків даного віку найбільш вираженими є комунікативне та фізичне «Я». Порівняно з попереднім віковим періодом, зростає рефлексивне та перспективне **163**

«Я», а також зменшується невизначена динаміка життя. Разом з тим збільшується кількість дітей, які в життєвій перспективі вбачають позитивну динаміку. Однак описати своє майбутнє на даному віковому етапі дитині ще досить складно. Зауважимо, що неможливість такого опису радше пов'язана не з впливом дорослого, а із негативізмом та бажанням все заперечувати, що особливо яскраво проявляється у підлітків 13 – 14 років.

У підлітків 15 – 16 років суттєво зростає адекватна самооцінка ідентичності. Найбільш вираженими є такі характеристики ідентичності: комунікативне, фізичне, діяльне та рефлексивне «Я». Також порівняно з більш молодшими підлітками більш вираженими є всі показники ідентичності, крім матеріального «Я». Зростають також показники динаміки та зміни образу «Я», але більшої уваги підлітки надають динаміці змін образу «Я», порівняно з динамікою зростання. [4]

В юнацькому віці, порівняно з підлітковим, суттєво зростає адекватна самооцінка особистості. Зростають також всі показники характеристик ідентичності. Серед характеристик ідентичності в осіб юнацького віку найбільш вираженими є комунікативне, фізичне, соціальне, діяльне, перспективне та рефлексивне «Я». Тобто є суттєве зростання всіх показників характеристик ідентичності. Розглядаючи ідентичність як результат особистісного самовизначення, можна стверджувати, що в юнацькому віці, порівняно з підлітковим, відбувається більш інтенсивний розвиток особистісної сфери. Звернемо також увагу на те, що в юнацькому віці більше третини досліджуваних суттєвого значення надає динаміці образу «Я», віддаючи перевагу динаміці змін. Порівняно з підлітковим віком зростає також позитивна динаміка життєвої перспективи, однак ще біля третини досліджуваних проявляють невизначену динаміку життя.

За цією ж методикою в вересні місяці було проведено дослідження з юнаками та підлітками, спрямоване на особливості прояву та розвитку ідентичності. Результати, отримані в процесі дослідження, подані в таблиці 2.

164

Таблиця 2

Порівняльна таблиця особливостей прояву ідентичності підлітків різних вікових категорій (під час війни)

№ п/п	Досліджувані показники	Підлітки 11-12 р.(%)	Підлітки 13-14 р.(%)	Підлітки 15-16 р.(%)	Юнаки
Показники рівня самооцінки ідентичності					

1	Адекватна самооцінка ідентичності	37	20	45	61
2	Неадекватна самооцінка ідентичності	61	80	55	39
Показники характеристик ідентичності					
3	Соціальне «Я»	59	51	35	43
4	Комунікативне «Я»	43	59	47	49
5	Матеріальне «Я»	20	14	21	27
6	Фізичне «Я»	60	56	44	46
7	Діяльне «Я»	39	44	46	48
8	Перспективне «Я»	17	20	38	43
9	Рефлексивне «Я»	25	38	45	49
Динаміка зростання та зміни образу «Я»					
10	Динаміка зростання	15	18	23	32
11	Динаміка зміни	27	27	28	36
Динаміка життя (перспектива)					
12	Позитивна динаміка	19	25	38	42
13	Невизначена динаміка	65	52	36	32

Проаналізувавши отримані в процесі дослідження результати, ми дійшли висновку, що такі прояви ідентичності у підлітків з 11 по 14 років суттєво не змінилися, зокрема, значна частина досліджуваних проявляють неадекватну самооцінку ідентичності. Однак суттєво збільшився відсоток підлітків даного віку, які мають невизначену життєву перспективу, що ми безпосередньо пов'язуємо з тими подіями, які пережили або переживають діти в період війни. Зменшилася також кількість дітей, які вбачають в життєвій перспективі позитивну динаміку. Можливо в цьому віці це ще суттєво залежить від переживання військових подій дорослими, які знаходяться поряд з дитиною, а також можливою втратою референтних груп, близьких друзів, які вимушені були евакуюватися до інших країн. Серед характеристик ідентичності дана вікова категорія виокремлює соціальне, комунікативне та фізичне «Я». Звернемо увагу на те, що дані показники у підлітків означеного вікового періоду зросли, що свідчить про зростаючу важливість міжособистісних стосунків, можливість налагодження комунікації та взаємодії та підвищену увагу до свого фізичного стану. Разом з тим меш значимими стають матеріальне та перспективне «Я» при зростанні рефлексивного.

У підлітків 15-16 років та осіб юнацького віку спостерігаються позитивна динаміка в показниках рівня самооцінки. Не так суттєво, як у молодших підлітків, **165** однак змінюється життєва перспектива. Зростає кількість досліджуваних, які мають невизначену життєву перспективу, однак не зменшився відсоток досліджуваних, які вбачають у житті позитивну динаміку. Серед характеристик ідентичності в юнаків та старших підлітків найбільш вираженими є соціальне, діяльне та рефлексивне «Я». На наш погляд, це може свідчити про те, що дитина на даному непростому етапі намагається знайти своє місце в соціумі, бути чимось корисною, реалізуючи себе в певній діяльності або ж шукає можливість емоційної стабілізації через дію, діяльність, рух. Разом з тим зростає роль рефлексивного «Я» при зменшенні значення матеріального. Решта показників ідентичності ми не аналізуємо, оскільки вони залишилися практично сталими.

Тож ми вкотре переконуємося, що проблема ідентичності особистості може вивчатися лише з врахуванням взаємодії індивідуального досвіду людини з надбаннями досвіду того соціуму, в якому вона зростає. На даному етапі ми б ще додали до цього вміння переосмислювати ті події, які переживає людина, особливо події травмуючого характеру, і можливості особистості так чи інакше адаптуватися до них.

Література

1. Гинзбург М.Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии – 1988 – т. 2. – С. 19–26.
2. Магомед-Эминов М.Ш. Трансформация личности. – М.: Психоаналитическая ассоциация, 1998. – С. 119.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога (книга 2) / Е.И.Рогов. – 2-е изд. – М.: Просвещение – ВЛАДОС, 2001. – 496 с
4. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелева, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон: Пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 С.